

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Russologica IV (2011)

Tomasz Kwoka

Nazewnictwo i charakterystyka struktur rodowych w Czarnogórze

Czarnogóra, niewielki górzysty kraj leżący nad Morzem Adriatyckim, to południowo-słowiański symbol oporu i upor, kraj ludzi wolnych i dumnych, szczącących się tym, iż jako jedyni na Bałkanach nie poddali się Turkom. Specyficzne ukształtowanie terenu, niedostępność i brak w dawnych czasach dobrych dróg, sprawiły iż region ten wykształcił i zachował konserwatywny typ kultury, a w jego ramach stare struktury rodowe typu patriarchalnego, obejmujące jedno- i wielopokoleniowe rodziny, ród, bractwo i plemię. Dawna Czarnogóra to znakomity przykład kontynuacji starsłowiańskich form i nazw wspólnot opartych na więzach krwi oraz dobrowolnym zrzeszaniu się spokrewnionych lub sąsiadujących ze sobą osób.

Prezentując badania językoznawcze i etnograficzne dotyczące wspólnot czarnogórskich, posłużę się, obok słowników gwarowych, pracami XIX- i XX-wiecznych badaczy serbskich i czarnogórskich – Valtazara Bogišića, Vuka Karadžića oraz Mirka Barjaktarovića, Radomira Rakicia, Milenka Filipovića, a także Vasy Čubrilovića, autora monografii poświęconej temu zagadnieniu: *Terminologija plemenskog društva u Crnoj Gori*.

Podstawowym stopniem wspólnoty rodowej, ostoją tradycji i obrońcą jednostki, który tworzyły rodziny jedno-, dwu- (tzw. *inokoština*, *inokosna* / *mala* / *slaba* / *nejaka* / *siromašna kuća*) lub wielopokoleniowe typu patriarchalnego, była rodzina, w Czarnogórze od XIX w. powszechnie określana jako *pòrodica* RMS Njegoš. Wcześniej, poświadczonym od XVI w., terminem była pożyczka romańska *fàmilija* (*vàmèlja*, *vàmilija*, *vàmilja* RMS)¹. To wspólnota bliskich sobie ludzi ukształtowana w wyniku rozpadu ustroju rodowego, która początkowo przybierała formę tzw. *zadrugi*, wielkiej rodziny pod przewodnictwem ojca-patriarchy, składającej się z kilku pokoleń, rodziców i męskich potomków wraz z ich żonami i dziećmi (czasem także z osobami obcymi i sługami), a potem także rodzin jedno- i dwupokoleniowych. Starszymi terminami, związanymi z rodowo-społecznym i ekonomiczno-prawnym charakterem dawnych rodzin, ich miejscem w średniowiecznej

¹ Poświadczone w gwarach: *fàmilija*, *fàmilja* Njegoš, *famèlja*, *vamèlja* RZag, *fàmil'ja*, *vàmil'ja* UR, *famìlja*, RVG, *familja*, *familija*, *famelja* i *vamelja* RomanJBK, *familija*, *famelja* (Erdeljanović 1981: 287) oraz *famelija*, *familija*, *vamilija*, *pamilija*, *pamilica* (Rakić 1991: 61, 72, 82).

organizacji społecznej i terytorialnej wsi czarnogórskiej, były *dôm* RMS RZag Njegoš RProš RVG (w znaczeniu ‘bliska rodzina’ od XV w.)² i prasłowiański nowotwór *kũća* RMS Njegoš UR³, poświadczony w dwóch głównych znaczeniach: pierwotnym, konkretnym ‘dom, budynek mieszkalny’ i sekundarnym, abstrakcyjnym, rodowo-społecznym ‘rodzina; wszyscy, którzy wspólnie mieszkają w domostwie’. Jak pisał Čubrilović, w Czarnogórze, stare nazwy *obitelj*, *porodica* oraz *familija* i *zadruga*, były o wiele rzadziej używane niż *kuća*, zarówno w znaczeniu *inokosnej* jak i *zadružnej* rodziny (Čubrilović 1959: 14–15). Mieszanie funkcji konkretnych, topograficznych, mieszkaniowych i własnościowo-prawnych z rodowymi i społecznymi⁴ odgrywało znaczącą rolę w kształtowaniu nazewnictwa rodziny.

Głównym typem rodziny była wielopokoleniowa wspólnota rodowa typu patriarchalnego, od XIX w. nazywana *zadruga*⁵. Wcześniej, nie tylko w Czarnogórze, w tym samym znaczeniu używano wielu innych wyrazów, przede wszystkim *kuća*, *dom*, *porodica*, *zajednica* i *familija* oraz *kućevna* / *porodična zadruga*, *kućna* / *porodična* / *domaća zajednica*, *zadružna* / *velika* / *velja* / *bogata* / *neodeljena* / *golema* / *dobra* / *jaka* / *snažna* / *dugačka* / *glavarska* / *glasovita* *kuća*, *kućna družina*, *golema* / *velika famelja*, *velika* / *proširena* / *zadružna porodica*, *čeljad*, *obitelj*, *vit*, *hiža*, *društvo*, *veliko ognjište*, *skupština* (*porodična*), *množina*, *glota*, *komun*, *bratstvo*, *braća*, *braćija* (Ilijić 1999: 15–16; Čubrilović 1959: 17, Bogišić 1999: 87, Erdeljanović 1981: 191).

Zadruga była wspólnotą patriarchalną, liczącą zazwyczaj od kilku do 20–30, a nawet 50 osób, szczególnie częstą w społecznościach pasterskich (koczowniczych). Jako relikwyt ustroju rodowego, być może powstała w czasie wędrówek Słowian na Bałkany, a szerzyła się linearnie (kiedy tworzyło ją więcej pokoleń) lub lateralnie (tworzona przez braci, którzy wraz z swoimi rodzinami pozostawali we wspólnym domu). Składała się z dwóch lub więcej rodzin nuklearnych – nie tylko z członków rodziny, ale także z każdej osoby urodzonej we wspólnocie lub adoptowanej. Była instytucją społeczną, gospodarczą, rodową, moralną i religijną, której podstawowymi cechami była wspólnota produkcji i konsumpcji, wspólnota majątku i dziedziczenia. Była to także wspólnota etyczno-moralna, która zajmowała się wychowaniem członków rodziny, opieką nad nieletnimi, a w okresie niewoli tureckiej, kiedy nastąpił jej największy rozwój, także instytucją chroniącą rodzinę i naród, pomagająca wsi zachować jej słowiański i chrześcijański charakter.

² Wyrazem *dom* niezamężna dziewczyna, zanim wyjdzie za mąż, nazywa swoją rodzinę. Po zawarciu małżeństwa sytuacja ulega zmianie – ‘ženi je *dom* muževa kuća, a *rod* očeva’.

³ Wyraz *kuća* pojawia się także w szerszym znaczeniu, jako ‘bractwo, małe bractwo, ród, klan; wspólnota rodzinna, w której zamieszkują bracia i kuzyni z żonami i dziećmi’, synonimicznie do: *verige*, *dom*, *dim*, *komoštre*, *ognjište*, *odžak* (Rakić 1991: 68).

⁴ Znaczenia konkretne, nieabstrakcyjne, najczęściej z zakresu budowy lub wyposażenia domu mieszały się ze znaczeniami społeczno-rodowymi także w przypadku kilku innych wyrazów: *ognjište* ‘ognisko, palenisko’, *odžak* i *odžak* ‘komin, kominek’ oraz *dim* ‘dym’ RMS, otrzymały wtórne znaczenia ‘dom, rodzina, ród’ (Rakić 1991: 62).

Pozostałe wyrazy poświadczony w znaczeniu ‘rodzina’: *akrēba* i *ekrēba* RMS Bjeletić 1996: 206, *glōta* i *glōt* RMS SR, *čera* RPiva, *obitelj* RMS (Rakić 1991: 71).

⁵ Jako określenie rodziny wielopokoleniowej, wyraz *zadruga* wprowadził w XIX w. i swoim *Srpskim rječnikom* rozpowszechnił Vuk Karadžić. We współczesnych gwarach poświadczony m. in.: *zadruga* RZag, *zadruga* UR.

Zadrugi, mające charakter demokratyczny, najczęściej były samowystarczalne ekonomicznie i tworzyły miniaturę autonomicznej wsi średniowiecznej, w której władzę sprawowała wspólnota, a nie jednoosobowo naczelnik. Starszeństwo *domaćina*, *kućnog starješiny* było przywilejem i obowiązkiem, zaś władzę zwierzchnią posiadała rada dorosłych mężczyzn – *kućni savjet*, tj. ciało doradcze, które wraz z domacinem rozstrzygało kwestie sporne, decydowało w sprawie prac domowych, a przede wszystkim w kwestii dysponowania majątkiem wspólnoty.

Głowa rodziny, gospodarz domu, naczelnik zadrugi – *domaćin* RMS UR RProš i *domaćin* RZag⁶ to najstarszy i najbardziej szanowany członek rodziny, rzadko wybierany, a najczęściej prawem senioratu naturalnie tytuł i funkcja przechodziła z ojca na syna. Mógł być nim mężczyzna lub, niezmiernie rzadko, kobieta (sporydycznie w Czarnogórze i Boce Kotorskiej – *domaćinka*), a warunkiem była pełnoletność. Dbał o dyscyplinę, kierował pracami domowymi, zajmował się organizacją i podziałem prac, zaopatrzeniem domu, a w pracach polowych uczestniczył sporydycznie (w przypadku braku rąk do pracy lub pracach wymagających szybkiego ich wykonania). Nie posiadał prawa do samodzielnego dysponowania własnością zadrugi bez zgody rady – *savjetu* wszystkich jej pełnoletnich członków. Płacił podatki i daniny, oddawał w dzierżawę i sprzedawał płody rolne. Sprawował obrzędy kultowe i religijne, opiekował się nieletnimi członkami wspólnoty.

Żeńskim odpowiednikiem była *domaćica* (*zadruga*)⁷, tj. żona *domaćina*, pani domu, kobieta, która kierowała pracami „kobiecyimi” w domu i także sama je wykonywała – sprzątała dom, piekła chleb, przygotowywała posiłki, pracowała przy zwierzętach, przygotowywała nabiał, prała, łątała, szyła, przędła, tkala itp. (Filipović 1945: 13).

Domowników, członków rodziny, określano terminami *dòmār* i *dòmār* RMS Ilijić 1999: 16, *zadrügār* i *zâdrugār*, *zadrügāš* i *zâdrugāš*, *zâdružanin* i *zâdružanin*, *zadrüžār* i *zâdružār*, *zâjedničār*, *küćanin*, *ükućanin* i *uküćānin* RMS, *ükućanin* UR, *uküćānin* RZag oraz *kućni član*, *zadrüžni ljudi*. Chcąc podkreślić stosunek hierarchii, czasem poddaństwa dzieci i członków wspólnoty wobec głowy domu, używano dwóch wyrazów wieloznacznych, przede wszystkim oznaczających ‘niewolników, służi, czeladź’, a wtórnie ‘żona i dzieci, członkowie rodziny (oprócz gospodarza)’: *čëljad* i *čëljadija* RMS Njegoš RZag UR RProš oraz *röbje*, *röblje* Njegoš, *röblje* UR, *röblje* RMS SR RZag RVG RProš, u Kućów: *röbje*, *röblje*, *röpčad* (Erdeljanović 1981: 201). W pracy Rakicia poświadczono formy *rob*, *robje*, *roblje*, *robi* (Rakić 1991: 75).

Na określenie szerszej rodziny, krewnych, rodu i ogólnie stosunków pokrewieństwa używano wyrazów *rodbina* i *rödbina* RMS RProš Njegoš, *rödbina* RZag UR⁸, *rödbinstvo* i *rödbinstvo* RMS, *bližika*, *bližika* i *bližika* RMS Rakić 1991: 58, *bližika*,

⁶ Pozostałe nazwy naczelnika rodziny, zadrugi to *kesebašija* (Filipović 1945: 13), *kütnjik*, *küćnik* SR, *kućánik*, *küćánik* UR, *nápřežan* i *stòpanin* (Filipović 1945: 13).

⁷ Pozostałe określenia: *stopanica* ‘kobieta naczelnik nad żeńskimi członkiniami zadrugi’ (Filipović 1945: 13), *rèduša*, *rèdara* ‘kobieta, która w domu zadrüžnym prowadzi gospodarstwo, wykonuje prace domowe według ustalonej kolejności’ RMS.

⁸ Jak pisze Bogišić, rozróżnić można dwie grupy *rodbiny*: *r. po debeloj krvi*, tj. bliższe lub dalsze pokrewieństwo w linii ojca (np. między dziećmi dwóch braci) oraz *r. s tanke strane* lub *po tankoj krvi* – pokrewieństwo w linii matki (między dziećmi dwóch siostr lub dziećmi siostry i brata) (Bogišić 1999: 376).

bližnji (Čubrilović 1959: 31), *blizika* Njegoš *bližika*, *blizica* Vasojević *RZag*, *svôjta*, *svôjtina*, *svôjština*, *svojàtluk*, *svôjbina*, *svôjdba*, *svojat*, *svojestvo*, *svoječad* RMS SR (Rakić 1991: 77) Njegoš, *svôjbina* *svôjta*, *svôjština* *RZag*, *svôjta* UR RProš RVG, *svojbina*, *svojdaba* (Vukmanović 1960: 240). Wyraz *kòljeno* i *koljèno* RMS, *kòljeno* UR, *koljèno* *RZag* RVG w Czarnogórze używany wymiennie z wyrazami *pàs*, *pojas*, *loza*, *panj* w znaczeniu 'krewni w tym samym stopniu pokrewieństwa w stosunku do wspólnego przodka' RMS SR (Čubrilović 1959: 32, Rakić 1991: 72). Członkowie rodziny, krewni to *ròđak*, *ròdstvenik*, *sròdnik*, *surođènik* RMS SR, *sròdnik* *RZag* Njegoš.

Kolejnym stopniem w hierarchii rodowej, strukturą pośrednią między rodziną a bractwem, wspólnotą połączonych rodzin wywodzących swoje pochodzenie od wspólnego przodka, jest praslawiański *ròd* RMS Njegoš *RZag* UR RProš⁹. To jedna z podstawowych form organizacji społeczeństwa, występująca już w okresie wspólnoty pierwotnej, a w zmienionej postaci została przyjęta również w epokach późniejszych. Podstawową komórką biologiczną społeczeństwa była rodzina, a podstawową komórką społeczną – ród, składający się z większej liczby osób pochodzących od wspólnego przodka. Wyraz *rod* oznaczał domową zadrugę, bractwo lub ogólne pojęcie pokrewieństwa w linii męskiej lub żeńskiej (= *svojtta*, *bližika*), obejmował wszystkich krewnych, męskich i żeńskich, którzy pochodzili od jednego przodka w linii męskiej i nosili to samo nazwisko. Dotyczyło to pokrewieństwa do czwartego pokolenia. Pozostałe pokolenia tworzyły *bractwo* – każdy więc członek rodu był *bratstvenikiem*, ale nie każdy *bratstvenik* był członkiem rodu.

Stopień wyżej od rodu, wspólnotą obejmującą krewnych powyżej 4 pokolenia i, w przeciwieństwie do plemienia, opartą wyłącznie na więzach pokrewieństwa jest *bràstvo* i *bràstvo*, *bràstvo* i *bràstvo* RMS, *bràstvo* Njegoš, *bràstvo* *RZag* RProš, *bràstvo* UR. Rakić podaje formy *brastvo*, *brasto* i *bratstvo* (Rakić 1991: 59–60). Czarnogórskie bractwo, odpowiednik szkockiego klanu, jako wspólnota kilku rodzin ukształtowana w okresie upadku średniowiecznego systemu feudalnego i nawały tureckiej, w procesie odnawiania czarnogórskich i hercegowińskich plemion, jest grupą egzogamiczną, której członkowie (*bràstvenik* i *bratstvenik*, *bràstvenik*, *bratstvenik* RMS SR, *brastvenik* *RZag* Vasojević, *bratstvenik* UR oraz *jàtnik* 'członek bractwa liczącego co najmniej 50 członków' RMS SR) uważają się za krewnych pochodzących od wspólnego przodka. Członkowie powiązani są wzajemnie pod względem terytorialno-administracyjnym, ekonomicznym, prawno-karnym, własnościowym, wojskowym i religijnym. Oprócz wspólnego pochodzenia, nazwiska i historii (pamięć o bohaterskiej historii integruje i potwierdza wspólne korzenie bractwa), posiadają tego samego świętego patrona (*krsna slava*), nie zawierają między sobą małżeństw (egzogamia), wiąże ich obowiązek pomocy i obrony członków, obowiązek krwawej zemsty, mają prawo dziedziczenia po sobie. Bractwo zamieszkuje zwarte terytorium jednej lub kilku wiosek i posiada kolektywną, wspólną własność, która razem z własnością rodzinną stanowi ekonomiczną podstawę jego egzystencji.

W tym samym znaczeniu poświadczane są także pokrewne *bratija*, *bratja* i *braća* (Čubrilović 1959: 25–26), a także powstałe pod wpływem podobnej struktury rodowej w Albanii, *trbuh*, *trbùšće*, *trbùšćic* i *trbušćic*, *trbušak* (Rovinski 1998 II: 115, Vukosavljević 1957: 83) – kalki językowe wobec albańskiego *bark* 'brzuch'

⁹ Wyraz *ròd* to także dom rodzinny, rodzina (miejsce, skąd pochodzi) mężatki, skąd pochodzi niewiasta (panna młoda) *RZag* UR RProš.

i 'bractwo, ród, plemię'. Bractwo to także *jãto* 'stado ptaków' i 'bractwo liczące ponad 50 mężczyzn (strzelb)' SR Njegoš RVG. Duże, silne i wpływowe bractwa to *jãčica*, a małe i słabe – *nëjačica* RMS. W plemienu Kuči poświadczono dwie formy bractwa: *čisto bratstvo* to bractwo wywodzące się od jednego przodka, z jednym nazwiskiem, mieszkające w jednej wsi i mające tego samego świętego opiekuna oraz jednego naczelnika oraz *složeno bratstvo*, którym oznaczano plemię (Erdeljanović 1981: 203, 206).

Najwyżej w hierarchii rodowej stojąca rodowo-terytorialna wspólnota bractw zamieszkujących ten sam teren, instytucja rozbudowana i posiadająca niemal państwową strukturę i organizację (własne terytorium, granice, naczelników, rozporządzenia, umowy, miejsca kultu) to plemię¹⁰. Na określenie tej wspólnoty, od XVIII w., używano wyrazu *plëme* RMS SR RZag RVG Njegoš, a także *sôj* i *sôj* RMS RVG (Rakić 1991: 78), albańskiego *fis* RMS RVG, a na południu Boki romanizmu *štirpa* RomanJBK. Plemię było jednostką rodową, społeczną, polityczną, prawną, terytorialną, ekonomiczną, wojskową i religijną, bez podziałów klasowych i władzy zwierzchniej, wspólnotą wolnych bractw (Čubrilović 1959: 34). Ta najbardziej rozbudowana instytucja czarnogórskiego społeczeństwa plemiennego, która powstała w chwili rozpadu systemu feudalnego i najazdu tureckiego jako kontaminacja katunów pasterskich i wspólnot rodowych, głównie na bazie wspólnoty terytorialnej, a rozwinęła się przede wszystkim na górskich obszarach Czarnogóry i Hercegowiny.

Przez długi czas termin *pleme* miał jedynie znaczenie rodowe, zbliżone do współczesnego bractwa, określając mniejszą lub większą wspólnotę rodzin opartą na więzach krwi, a nie administracyjno-terytorialną wspólnotę bractw. W znaczeniu podstawowym i współcześnie najpowszechniejszym, w literaturze naukowej od początku XIX w., nazywa patrylinearny system bractw, który Š. Kulišić charakteryzuje jako heterogeniczne wspólnoty krwi, które powstały w wyniku łączenia bractw różnego pochodzenia. Taką instytucję rodową w Plawie i Gusinju nazywa się *gora*, a *brdo* na terytorium Siedmiu Brd, tj. 7 wielkich plemion poza Starą Czarnogorą (Filipović 1945: 100). Jej członkowie to: *plëmenik*, *plëmëštāk* RMS SR, *plëmènik* UR, *plëmenik* RZag RVG UR.

Najważniejsze cechy plemienia to: 1. członkowie posługują się tą samą nazwą plemienia, pochodzącą od imienia wspólnego przodka (np. Ozrinići, Bjelopavlići) lub toponimu (Piva, Cetinje); 2. wspólne pochodzenie członków plemienia, którego śladem jest na przykład wspólne nazwisko, wspólna mowa; 3. wspólne terytorium, ponieważ nowe dynarskie plemiona mają charakter osiadły, a nie nomadyczny; 4. wspólna władza uosabiana przez naczelników (*glavarów*), a przede wszystkim najwyższy organ władzy – zgromadzenie (*sabor*, *zbor*, *stanak*); 5. wspólna historia, najczęściej ustna, jako rezultat długiego życia we wspólnocie (mitologizowanie historii, legendy o wspólnym przodku); 6. plemię to wspólnota kultowa, religijna, tworząca swoją świętą historię lokalną, mająca jedną cerkiew, wspólnego świętego patrona i *krsną slavę* (Barjaktarović 1997: 121–122). Aby powstało plemię, konieczna była homogeniczność religijna mieszkańców lub, w przypadku wspólnot różnorodnych wyznaniowo, szacunek i brak uprzywilejowanej pozycji jednego z wyznań czy religii (Barjaktarović 1997: 138). W historii społecznej Czarnogóry XIX w. wyraz

¹⁰ Na terytorium dzisiejszej Czarnogóry znajduje bądź znajdowało się około 40 plemion.

pleme posiadał więc dwa główne znaczenia. Po pierwsze to wspólnota rodowo-terytorialna, a po drugie wspólnota terytorialno-administracyjna wolnych bractw w ramach czarnogórskiego sojuszu plemiennego (stopnia pośredniego w tworzeniu państwa), jednostka administracyjna, odpowiednik serbskiej *knežiny*, *srezu*, polskiego *powiatu*.

We wszystkich tych rodowych demokratycznych „wspólnotach równych” obowiązywały zasady władzy kolektywnej wszystkich jej członków. Na określenie wieców dzielących się kompetencjami z naczelnikami rodowymi, instytucji sprawujących władzę, decydujących w najważniejszych dla wspólnoty sprawach, używano ogólnych terminów *zbòr* i *zbòr* RMS Njegoš oraz *sàbor* RMS, *vijéće* i *skùpština* RMS, a także regionalnych *skup*, *stanak* oraz *banka* i *bankada* w plemienu Paštrovićów i na wybrzeżu czarnogórskim. Instytucja ta nawiązywała do tradycji słowiańskich wieców plemiennych, zgromadzeń ludowych ogółu członków wspólnoty. W wiecach zwoływanych przez radę naczelników bractwa lub plemienia w celu rozwiązania określonego problemu, udział mogli brać wszyscy mężczyźni członkowie wspólnot. Wszyscy też posiadali prawo głosu. Interes kobiet, które bez prawa głosu mogły brać udział w zgromadzeniach, reprezentowali najbliżsi krewni.

Najwyższa władza prawodawcza i sądownicza bractwa to *zbor bratstvenički*, zgromadzenie członków, zwoływane zwykle raz w roku, na którym rozwiązywano problemy bezpośrednio dotyczące bractwa, decydowano o wojnie i pokoju, polityce zewnętrznej i stosunkach z sąsiadami, o zbieraniu danin itp. Sądono na nich członków bractwa i rozpatrywano ich skargi, łagodzone konflikty oraz krwawą zemstę. W plemienu Kuči terminem *zbor* określano wewnętrzne zgromadzenie bractw oraz mniejsze zgromadzenia części plemienia, wiec plemienny lub wiejski, który zbierał się raz w roku. Zgromadzenie wybierało wojewodę, decydowało o zawarciu pokoju lub wojnie, o polityce wobec sąsiadów, a także wyznaczało początek letniego wypasu (Erdeljanović 1981: 215).

W Czarnogórze *zbor plemenski* to instytucja stała (o charakterze ustawodawczym i sądowniczym), najwyższa władza plemienia, będąca wyrazem bezpośredniej, demokratycznej władzy ludu. Rozwiązywała problemy wewnętrzne, łagodziła spory między wsiami lub członkami wspólnoty, wybierała członków *sàdu dobrych ljudi* oraz naczelnika plemienia. Zajmowała się także kwestiami własności plemiennych, korzystaniem z wspólnych pastwisk i lasów, decydowała o granicach, budowie dróg i traktów. Reprezentowała plemię w kontaktach z władzą (Ilijić 1999: 23).

W XVII w. pojawił się *crnogorski zbor*, nadrzędna wobec plemiennych, autonomiczna i ogólnoplemienna instytucja, organ wspólny plemion i bractw czarnogórskich, reprezentujący je w kontaktach z Turkami i Wenecjanami. To najwyższy organ administracyjno-polityczny i sądowniczy społeczeństwa plemiennego w Czarnogórze, który łagodził spory plemienne, potwierdzał pokój z sąsiadami itp. (Čubrilović 1959: 351).

Terminami ogólnymi, którymi określano naczelników, zwierzchników w administracji i organizacji plemiennych w Czarnogórze i Hercegowinie, a także wojskowych dowódców były *glàva*, *glàvadžija*, *glàvendžija*, *poglàvār*, *pòglavica* RMS Njegoš, *poglàvār* UR oraz *starjèšina* RMS Njegoš, *stàrešina* RZag (Filipović 1945: 13). Główny zaś tytuł, *glàvār* i *glàvār* RMS SR, *glàvār* UR RPiva, *glàvār* RZag RProš RVG, to ogólne określenie przywódcy (religijnego, rodowego, społecznego i politycznego),

naczelnika plemienia, bractwa i innych wspólnot rodowych, głowy domu i rodziny (ogólnie dla tytułów: *kapetan, serdar, vojvoda, gospodar, kmet, knez, barjaktar*).

Glavar bratstva to naczelnik bractwa, najczęściej najstarszy jego członek, pochodzący z dobrego domu i cieszący się szacunkiem zarówno innych członków wspólnoty, jak i władzy centralnej. Odgrywał najważniejszą rolę w trakcie zborów wiejskich, które sam zwoływał, a dzięki swej pozycji społecznej posiadał głos decydujący w rozstrzygnięciu spornych kwestii. Reprezentował bractwo i jego interesy na zewnątrz podczas sądów i większych zgromadzeń plemiennych, jako sędzia rozwiązywał spory, pobierał podatki i egzekwował kary. Jego obecność była niezbędna w przypadku procesów godzenia krwawej zemsty i zawierania umów poza własnym bractwem.

Glavar plemena to przywódca wybierany przez członków plemienia na wiecu, najczęściej spośród *jačicy*, najmocniejszego i najbardziej wpływowego bractwa. Był szanowanym, wybitnym członkiem plemienia. Pomimo swej pozycji i władzy, *glavar* nie mógł samodzielnie dysponować majątkiem wspólnoty, a także, bez zgody zgromadzenia plemiennego, podejmować samodzielnych decyzji. Był przedstawicielem plemienia, w czasie pokoju przewodniczącym zgromadzeń plemienia i stroną umów między plemionami, a w czasie wojny – dowódcą wojska plemiennego.

Sledząc historię społeczną Czarnogóry, odnaleźć można ślady dawnej, charakterystycznej dla południowych regionów Słowiańszczyzny, organizacji rodowej. W tworzeniu i rozwoju jej nazewnictwa ważną rolę, obok tradycji starosłowiańskich, odegrały czynniki gospodarcze i społeczno-polityczne okresu upadku ziem serbskich i czarnogórskich pod nawałą turecką. Wraz z tworzącym się wówczas w Czarnogórze społeczeństwem plemiennym, rozwijało się i słownictwo. Obok terminów prymarnie rodowych odziedziczonych z prasłowiańszczyzny, typu *bratstvo, rod, pleme i obitelj* (i nowych derywatów, np. *porodica, rodbina, svojta, svojbina, svojština, bližika, zadruga* lub zapożyczeń słownictwa rodowego: *familija, fis*) pojawiły się nowe wyrazy o charakterze konkretnym, topograficznym typu *dom i kuća, dim, hiža*. To istotna cecha w rozwoju semantycznym wyrazów o charakterze topograficznym, prawnym i społecznym, które posiadając znaczenia bliskie rodowemu obliczu ich starego społeczeństwa, otrzymały nowe, sekundarne sensy i znaczenia z dziedziny słownictwa wspólnot rodowych, przy jednoczesnym zachowaniu pierwotnych znaczeń konkretnych, materialnych, gospodarczych i geograficznych.

Literatura

- Barjaktarović M., 1997, *O novijim balkanskim plemenima*, „Novopazarski zbornik”, br. 21, Novi Pazar, s. 113–140.
- Bjeletić M., 1996, *Turcizmi u srpskohrvatskoj terminologiji srodstva*, „Južnoslovenski filolog”, LI, Beograd, s. 203–221.
- Bogišić V., 1999, *Zbornik pravnih običaja u Južnih Slovena*, Beograd–Podgorica.
- Čubrilović V., 1959, *Terminologija plemenskog društva u Crnoj Gori*, Beograd.
- Erdeljanović J., 1981, *Kući, Bratonožići, Piperi*, Beograd.
- Filipović M., 1945, *Nesrodnička i predvojena zadruga*, Beograd.
- Ilijić N., 1999, *Istorija zadruga kod Srba*, Beograd.
- Rakić R., 1991, *Terminologija srodstva u Srba*, Beograd.

Rovinski P.A., 1998, *Etnografija Crne Gore*, tom I i II, Podgorica.

Vukmanović J., 1960, *Paštovići. Antropogeografsko-etnološka ispitivanja*, Cetinje.

Vukosavljević S.V., 1957, *Organizacija dinarskih plemena*, Beograd.

Słowniki

Njegoš – *Rečnik jezika Petra Petrovića Njegoša*, Beograd–Titograd–Cetinje 1983.

RomanJBK – Lipovac-Radulović V., *Romanizmi u Crnoj Gori. Jugistočni dio Boke kotorske*, Novi Sad 1998.

RMS – *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, t. I–VI, Novi Sad 1967–1976.

RPiva – Gagović S., *Iz leksike Pive (selo Bezuje)*, *Srpski dijalektološki zbornik*, t. LI, Beograd 2004.

RProš – Vujučić M., *Rječnik govora Prošćenja (kod Mojkovca)*, Podgorica 1995.

RVG – Boričić Tivranski V., *Rečnik vasojevičkog govora*, Beograd 2002.

RZag – Ćupić D., Ćupić Ž., *Rečnik govora Zagarača*, *Srpski dijalektološki zbornik*, t. XLIV, Beograd 1997.

SR – Karadžić V.S., *Srpski rječnik*, Beograd 1935.

UR – Stanić M., *Uskočki rečnik*, t. I i II, Beograd 1990, 1991.

Vasoj – Stijović S., *Iz leksike Vasojevića*, *Srpski dijalektološki zbornik*, t. XXXVI, Beograd 1990.

Названия и характеристика родовых структур в Черногории

Резюме

Особый рельеф местности, недоступность и недостаток хороших дорог в прежних временах было причиной того, что на территории Черногории до сих пор сохранились древнеславянские формы общин опирающиеся на узах крови и добровольном объединении родных или соседствующих с собой людей. Ещё до XIX века существовали древние родовые структуры патриархального типа, которые состояли из однопоколенных и многопоколенных семей, родов, братств и племен. В этой статье, опираясь на материалах собранных в диалектных словарях и этнографических сборниках, представлено основные названия структур родовых общностей и их членов, а также характеризуется способ организации этих общин.